

O‘ZBEK, INGLIZ VA RUS GAZETALARIDA IJTIMOIIY-MADANIY QADRIYATLARNING LISONIY IFODASI: QIYOSIY SOTSIOLINGVISTIK TAHLIL

Ochilov Muhammad Rahimjonovich

DMTT ingliz tili o‘qituvchisi

+998500875488

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek, ingliz va rus gazetalaridan tanlangan materiallarda ijtimoiy-madaniy qadriyatlarning lisoniy ifodasi o‘rganiladi. Tadqiqot auditoriyaga moslashuv, freym nazariyasi va identiklikka sotsiomadaniy yondashuvga tayanib, qiyosiy sotsiolingvistik tahlil hamda matnni sinchiklab o‘rganish usullarini birlashtiradi. Uchta gazeta materiali baholovchi leksika, jamoaviy mansublik va madaniy mazmunga ega ifodalarni aniqlash maqsadida tahlil qilinadi. Gazetaning o‘z pozitsiyasi, tashqi muallif fikri va jamoat arboblari tegishli bayonotlar o‘zaro farqlanadi. Tahlil qadriyatlarning jamoaviy mansublik, ijtimoiy mas’uliyat va institutsional nufuz bilan bog‘lanishi orqali ommaviy ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi. Tanlangan matnlar o‘rtasidagi farqlar milliy madaniyatlarning o‘zgarmas xususiyatlari sifatida emas, balki janr va kommunikativ vaziyat bilan bog‘liq holda izohlanadi.

Kalit so‘zlar: gazeta diskursi, ijtimoiy-madaniy qadriyatlar, sotsiolingvistika, lisoniy ifoda, jamoaviy identiklik, qiyosiy tahlil.

KIRISH

Gazeta tili lisoniy tanlovlar bilan ijtimoiy ma’no o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganish uchun muhim tadqiqot maydonidir. Gazeta matni axborot yetkazish bilan birga, unda tasvirlangan shaxslar, institutlar va voqealarni muayyan nuqtayi nazardan tushunishga yo‘naltiradi. Mas’uliyat, mansublik, g‘amxo‘rlik va an’ana bilan bog‘liq lug‘aviy birliklar shu sababli bir vaqtning o‘zida ikki vazifani bajarishi mumkin: ijtimoiy hodisani nomlash va uning ahamiyatini baholash. Ushbu tadqiqotda ijtimoiy-madaniy qadriyatlar harakat va munosabatlarni ma’qul, asosli yoki saqlab qolishga munosib sifatida ko‘rsatishga xizmat qiluvchi ijtimoiy ahamiyatli tamoyillar sifatida tushuniladi. Bunday qadriyatlar bevosita qadriyat nomlari, baholovchi tavsiflar, jamoaviy mansublikni bildiruvchi birliklar va ko‘chma ma’noli ifodalar orqali lisoniy shaklga ega bo‘ladi. Matnda qadriyatga oid munosabatni ifodalash uchun aynan qadriyat so‘zining qo‘llanishi shart emas. Masalan, muayyan harakatning mas’uliyatli deb tavsiflanishi uning axloqiy mezon asosida baholanayotganini bildiradi. O‘zbek, ingliz va rus gazeta materiallarini qiyosiy o‘rganish lug‘aviy birliklarni solishtirish bilan cheklanmaydi. Bir xil umumiy tamoyil turli madaniy tushunchalar orqali

ifodalanishi, o'xshash birliklar esa turli janrlarda boshqa-boshqa vazifalarni bajarishi mumkin. Rasmiy hujjat, o'quvchilar maktubi va siyosiy xabarda uchraydigan ijtimoiy birlik haqidagi fikrni kim gapirayotgani, kimga murojaat qilayotgani va qanday maqsadni ko'zlayotganini hisobga olmasdan izohlash yetarli emas.

ADABIYOTLAR TAHLILI

A. Bellning auditoriyaga moslashuv modeli lisoniy uslubni so'zlovchi va uning auditoriyasi o'rtasidagi munosabat orqali izohlaydi. Ushbu modelga ko'ra, uslub kommunikativ vaziyatga javob berish bilan birga, uni faol ravishda qayta shakllantirishi ham mumkin [1]. Mazkur yondashuv gazeta matnlariga tatbiq etilganda, matn qanday o'quvchilar guruhiga murojaat qilayotgandek ko'rinishiga e'tibor qaratiladi. Qadriyatga oid ifodalar o'quvchilar tanish deb qabul qilinadigan tushunchalarni faollashtirish orqali umumiy ma'no maydonini yaratishi mumkin. Bu Bell modelining tahliliy tatbiqi bo'lib, gazeta matni har bir o'quvchining haqiqiy qarashlarini aks ettiradi, degan xulosani anglatmaydi. R. Entmannning freym nazariyasi ma'noning qanday tashkil etilishini tushuntirishga yordam beradi. Freymlash voqelikning ayrim jihatlarini tanlash va ularni muayyan ta'rif, talqin, baho yoki yechimni qo'llab-quvvatlaydigan tarzda oldinga chiqarish jarayonidir [2]. Ushbu tadqiqot nuqtayi nazaridan, qadriyatning matnda nima bilan bog'lanayotganini aniqlash muhim: madaniy amaliyot, ijtimoiy muammo yoki institutsional maqsad bilanmi? Freym tahlili alohida so'zlardan ularning ma'nosini yuzaga chiqaruvchi munosabatlarga o'tish imkonini beradi. Shuningdek, matnda qadriyatga oid so'zning mavjudligi o'quvchi munosabatini avtomatik belgilaydi, degan taxminning oldini oladi.

M. Bucholtz va K. Hall identiklikni lisoniy va boshqa semiotik amaliyotlar orqali shakllanadigan hodisa sifatida talqin qiladi. Ularning yondashuvida ijtimoiy pozitsiyani belgilash, indeksikallik va identiklikning munosabatlar asosida shakllanishi muhim o'rin tutadi [3]. Indeksikallik til birliklarining bevosita lug'aviy ma'nosidan tashqari, muayyan ijtimoiy mansublik yoki pozitsiyaga ishora qilishini anglatadi. Mualliflarning asosiy e'tibori o'zaro muloqotga qaratilgan bo'lsa-da, ushbu tushunchalar ommaviy axborot vositalarida mansublikning ifodalanishini tahlil qilish uchun ham foydalidir. Jamoaviy nomlash va baholovchi pozitsiyalar o'quvchini umumiy identiklikni tan olishga undashi mumkin, biroq bu identiklik chegaralari vaziyatga bog'liq bo'lib qoladi.

Mazkur yondashuvlar o'zaro bog'langan uchta tahlil darajasini ta'minlaydi. Auditoriyaga moslashuv matn bilan o'quvchi o'rtasida shakllantirilayotgan munosabatga tegishli. Freymlash ijtimoiy masalaning qanday yoritilishini tushuntiradi. Identiklikka sotsiomadaniy yondashuv esa ishtirokchilar va auditoriyaga taklif etilayotgan ijtimoiy pozitsiyalarni o'rganadi. Ularning birgalikda qo'llanishi lisoniy farqlarni milliy madaniyatlarning o'zgaras belgilariga tenglashtirmasdan tahlil qilish

imkonini beradi. Mualliflik pozitsiyasi ham muhim metodologik masaladir. Gazetalarda jurnalistlar, tashkilotlar, jamoat arboblari va tashqi mualliflar tomonidan tayyorlangan materiallar chop etiladi. Shu sababli gazetada uchragan har qanday bayonotni tahririyat pozitsiyasi sifatida qabul qilish mumkin emas. Qiyosiy tahlilda ifodaning jurnalist tomonidan bildirilgani, boshqa shaxsdan iqtibos sifatida keltirilgani yoki rasmiy hujjatdan ko'chirilgani aniqlanishi zarur.

METODOLOGIYA

Tadqiqot maqsadli tanlash va sifatga asoslangan qiyosiy tahlil usullariga tayanadi. Tahlil uchun uchta gazeta materiali tanlandi: Xalq so'zi gazetasining 2025-yil 22-fevral sonida chop etilgan 2025-yilgi Navro'z bayramiga oid rasmiy hujjat [4]; The Guardian gazetasida 2024-yil 14-avgustda e'lon qilingan jamoalarni qayta tiklash haqidagi jamoaviy maktub [5]; Kommersant gazetasida 2024-yil 25-yanvarda chop etilgan Andrey Vinokurovning oilaviy qadriyatlarga oid materiali [6]. Ushbu matnlar ommaviy hayotni ijtimoiy ahamiyatli tamoyillar bilan bevosita bog'lagani uchun tanlandi. Har bir material qadriyatga oid leksika, jamoaviy mansublik, ko'chma ma'noli ifoda, fikrning kimga tegishli ekanligi va janr jihatidan o'rganildi. Uchala holatga bir xil tahliliy savollar tatbiq etilib, ularning kommunikativ vaziyatlari o'rtasidagi farqlar saqlandi. O'zbekcha misollar asl shaklda, inglizcha va ruscha misollar esa o'zbekcha tarjimada berildi. Tahlil talqinga asoslangan bo'lib, unda so'zlarning qo'llanish chastotasi hisoblanmadi, o'quvchilar o'rtasida so'rov o'tkazilmadi va statistik reprezentativlik da'vo qilinmadi.

NATIJALAR

Qadriyatga oid leksika va jamoaviy mansublik

Xalq so'zi gazetasida chop etilgan materialda "Qadriyatlaring boqiy bo'lsin, Navro'z!" hamda "milliy qadriyat va an'analарimiz" ifodalari uchraydi [4]. Ushbu birliklar madaniy davomiylіkni jamoaviy mansublik bilan bevosita bog'laydi. Ular gazetada qayta chop etilgan rasmiy hujjat tarkibida qo'llanganligi sababli mustaqil jurnalistik bahodan farqlanishi lozim. An'analарimiz so'zidagi egalik qo'shimchasi tahlil uchun ahamiyatlidir. U an'analarni umumiy boylik sifatida ko'rsatadi va so'zlovchini murojaat qilinayotgan jamoa tarkibiga kiritadi. Demak, so'zlovchi bilan auditoriya o'rtasidagi munosabat qisman grammatik vosita orqali shakllantiriladi. Ushbu birlik umumiy mansublikni taklif qiladi, biroq uning mavjudligi o'quvchilarning bu taklifni qanday tushunishi yoki qabul qilishini o'z-o'zidan isbotlamaydi. Ikkinchi xususiyat boqiy so'zining baholovchi kuchi bilan bog'liq. Keltirilgan ifodada davomiylіk ijobiy ahamiyatga ega hodisa sifatida ko'rsatiladi. Til bayramni nomlash bilan cheklanmay, qadriyatlarni saqlashni ma'qul harakat sifatida taqdim etadi. Bu qadriyatni bevosita nomlaydigan otlar bilan birga, ularni tavsiflovchi baholovchi birliklarni ham o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Ingliz gazeta matnida jamoaviy mas'uliyat

The Guardian gazetasida chop etilgan jamoaviy maktub sarlavhasini “Tartibsizliklardan keyin jamoalarni qayta tiklash uchun umumxalq sa'y-harakati zarur” deb tarjima qilish mumkin [5]. Mazkur ifoda qayta tiklashni umumiy mas'uliyat sifatida ko'rsatadi. Material maktub janriga mansub bo'lgani uchun undagi pozitsiya uning mualliflariga tegishli bo'lib, uni avtomatik ravishda gazeta tahririyatining qarashi bilan tenglashtirish mumkin emas. Tarjima qilingan misol o'zbekcha material bilan semantik qiyoslash uchun qulay, ammo ingliz tilining grammatik shakliga oid dalil sifatida qo'llanmaydi. Tarjima umumiy fikrni saqlagan holda modallik, so'z tartibi yoki baholovchi ifodaning kuchini o'zgartirishi mumkin. Shu sababli bu yerda ikki til o'rtasidagi grammatik tenglik emas, balki ijtimoiy qadriyatning muayyan harakat bilan bog'lanishi qiyoslanadi.

Rus gazeta matnida ko'chma ma'noli ifoda

A. Vinokurovning Kommersant gazetasidagi materialida Rossiyaning “oilalar oilasi” deb tavsiflovchi ifoda keltiriladi [6]. Metafora siyosiy shaxsga tegishli bayonot tarkibida berilgan. U tanish ijtimoiy munosabat oilani kengroq jamoa bilan bog'lab, milliy mansublikni oilaviy munosabatlar doirasida tasavvur qilishga imkon beradi. Ushbu ifodaning ahamiyati turli miqyosdagi ijtimoiy tuzilmalar o'rtasida ma'naviy bog'lanish hosil qilishidadir. Biroq metaforaning xabarda keltirilishi jurnalist uni qo'llab-quvvatlashini anglatmaydi. Fikr manbasining ko'rsatilishi qadriyatga oid da'voni xabar qilish bilan shu da'voni muallifning o'zi bildirishini farqlashga yordam beradi. Uchta misol qadriyatlarning ommaviy ahamiyat kasb etishidagi turli yo'llarni ko'rsatadi. Birinchi misol davomiylikka murojaat qiladi, ikkinchisi mas'uliyatni jamoaviy harakat bilan bog'laydi, uchinchi esa tanish munosabatni kengroq guruh uchun model sifatida qo'llaydi. Bular tanlangan ifodalarning talqini bo'lib, uchta gazeta an'anasiga oid chastotaviy natijalar hisoblanmaydi.

Gazeta materiali	O'zbek tilida berilgan misol	Lisoniy xususiyat	Tahliliy talqin
Xalq so'zi [4]	“milliy qadriyat va an'alarimiz”	Jamoaviy egalikni bildiruvchi shakl	Madaniy amaliyotlar umumiy boylik sifatida ko'rsatiladi
The Guardian [5]	“jamoalarni qayta tiklash uchun umumxalq harakati zarur” – tarjima qilingan parcha	Zarurat va jamoaviy harakat ifodasi	Mas'uliyat ijtimoiy javob harakati bilan bog'lanadi
Kommersant [6]	“oilalar oilasi” — tarjima qilingan ifoda	Manbasi ko'rsatilgan metafora	Tanish munosabat kengroq jamoani tushuntirish uchun qo'llanadi

MUHOKAMA

Qiyoslashdan kelib chiqadigan asosiy xulosa shuki, qadriyatlarning ifodalanishi lisoniy shakl bilan kommunikativ vaziyat o'rtasidagi munosabatga bog'liq. Qadriyatni bildiruvchi so'zning ma'nosi faqat uning o'zidan kelib chiqmaydi. Uning ahamiyati qaysi ishtirokchilarni bog'layotgani, qanday harakatlarni baholayotgani va qanday nufuzga tayangan holda qo'llanayotganiga qarab yuzaga chiqadi. Shu sababli leksik tahlil fikr egasi, janr va auditoriyaga oid savollar bilan to'ldirilishi kerak. Jamoaviy mansublik ifodalari alohida e'tiborga loyiq. Egalik shakllari va guruh nomlari matnning qaysi pozitsiyadan gapirayotganini belgilashi mumkin. Ular muayyan fikrni alohida shaxsning qarashi sifatida emas, balki umumiy ijtimoiy makonga tegishli tushuncha sifatida taqdim etadi. Biroq jamoaviy ifodaning qamrovi har doim ham aniq bo'lmaydi. Tadqiqotchi kimlar ushbu jamoaga kiritilgani, mansublik oldindan qabul qilingani yoki asoslangani hamda bir xil ifoda turli o'quvchilar tomonidan turlicha talqin qilinishi mumkinligini o'rganishi zarur.

Yana bir masala matndagi ifoda bilan uning jamiyat tomonidan qabul qilinishi o'rtasidagi farqqa tegishli. Gazeta muayyan tamoyilni oldinga chiqarishi mumkin, ammo bu uning barchaga birdek ma'qul ekanini isbotlamaydi. Qadriyatning matnda uchrashi uning diskursda mavjudligiga dalildir. Uning ijtimoiy qabul qilinishini aniqlash uchun intervyu, so'rov yoki o'quvchi talqinini o'rganish kabi qo'shimcha usullar zarur. Ushbu masalalarni ajratish matn tahlilining dalillarga mos xulosalar berishini ta'minlaydi. Qiyoslash janrning muhim o'zgaruvchi sifatida hisobga olinishi zarurligini ham ko'rsatadi. Rasmiy hujjat, jamoaviy maktub va siyosiy xabar turli maqsad hamda janr me'yorlariga ega. Bu farqlar baholash darajasi, ko'rsatma beruvchi ifodalar va tashqi shaxslar fikrining taqdim etilishiga ta'sir qilishi mumkin. Mazkur tanlanmada janr bilan til birgalikda o'zgaradi. Shu sababli kuzatilgan farqning sababi sifatida faqat til yoki milliy muhitni ajratib ko'rsatish mumkin emas.

Tarjima ham muayyan cheklovlarni yuzaga keltiradi. Misollarning o'zbek tilida berilishi ularni mo'ljallangan o'quvchi uchun tushunarli qiladi, biroq turli tillardagi ifodalarni asl holatidan ko'ra o'xshashroq ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun tarjima qilingan misol aniq belgilanishi kerak. Morfologik tuzilish, tovush xususiyatlari yoki aniq leksik bog'lanishlarga oid xulosalar asl tildagi shaklni o'rganishni talab etadi. Ushbu farq saqlangan holda tarjima orqali semantik qiyoslash amalga oshirilishi mumkin. Kengroq tadqiqotda o'zaro moslashtirilgan korpus qiyoslashning asoslanganligini kuchaytiradi. Har bir gazetadan teng miqdorda matn tanlash, nashr davrini chegaralash va bir xil janrga mansub materiallarni solishtirish mumkin. Umumiy mavzular ham qiyoslash imkoniyatini yaxshilaydi. Masalan, uchala tilda bayramlarning yoritilishini o'rganish bir-biridan farqli ijtimoiy masalalarni taqqoslashga qaraganda nazorat qilinadigan tahlilni ta'minlaydi.

Tahliliy kodlashda ham bir necha toifa farqlanishi lozim: qadriyatni bevosita bildiruvchi birliklar, baholovchi aniqlovchilar, jamoaviy mansublik ifodalari, metaforalar, manbasi ko'rsatilgan bayonotlar va taklif etilgan harakatlar. Ushbu toifalarni keng tahlil boshlanishidan oldin belgilash zarur. Imkon bo'lsa, ikkinchi tadqiqotchi kodlashni tekshirishi va kelishmovchiliklarni muhokama qilishi mumkin. Bunday tartib madaniy vaziyatga bog'liq tilni o'rganish uchun zarur talqiniy chuqurlikni saqlagan holda, tadqiqotning shaffofligini oshiradi.

XULOSA

Tahlil ijtimoiy-madaniy qadriyatlar faqat axloq yoki an'anaga bevosita murojaat orqali ifodalanmasligini ko'rsatadi. Jamoaviy egalik, zarurat ifodalari va ko'chma ma'noli munosabatlar ham ijtimoiy masalalarni ma'qul mansublik hamda mas'uliyat shakllari bilan bog'lashi mumkin. Tanlangan materiallarda ushbu vositalar shaxslar va kengroq ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatni tashkil etishning turli yo'llarini taqdim etadi. Ishonchli qiyosiy talqin qadriyatga oid fikr kim tomonidan bildirilganini va matn qanday kommunikativ maqsadga xizmat qilishini aniqlashni talab etadi. Ifodaning gazetada chop etilishi tahririyatning uni qo'llab-quvvatlashi, jamiyatdagi umumiy kelishuv yoki doimiy milliy xususiyat mavjudligini avtomatik ravishda anglatmaydi. Shu sababli janr va fikr manbasi sotsiolingvistik tahlilning muhim tarkibiy qismlaridir. Tadqiqot natijalari maqsadli tanlangan uchta holat bilan chegaralanadi. Kattaroq va janr jihatidan moslashtirilgan ko'p tilli korpus asosidagi izlanish aniqlangan mexanizmlarning muntazam takrorlanishini tekshirish imkonini beradi. Matn tahlilini auditoriya tadqiqotlari bilan birlashtirish esa o'quvchilar gazeta diskursida ifodalangan qadriyatlarni qanday tushunishi, qabul qilishi yoki ularga e'tiroz bildirishini aniqlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bell A. Language style as audience design // *Language in Society*. – 1984. – Vol. 13, No. 2. – P. 145–204.
2. Entman R. M. Framing: Toward clarification of a fractured paradigm // *Journal of Communication*. – 1993. – Vol. 43, No. 4. – P. 51–58.
3. Bucholtz M., Hall K. Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach // *Discourse Studies*. – 2005. – Vol. 7, No. 4–5. – P. 585–614.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. 2025-yilgi Navro'z umumxalq bayramiga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida // *Xalq so'zi*. – 2025. – 22-fevral. – № 38 (8933). – B. 1.
5. Curtis P. va boshqalar. We need a national effort to rebuild communities after riots [Jamoaviy maktub] // *The Guardian*. – 2024. – 14-avgust.
6. Винокуров А. Полюби семью смолоду: Политологи и социологи разъяснили государственное значение семейных ценностей // *Коммерсантъ*. – 2024. – 25 января.